

GRUNDSKOLANS GALNA GEOGRAFI

GUNNAR PALM

Gunnar Palm har granskat en lärobok från Natur & Kultur som under 20 år användes som standardverk i grundskolans geografiundervisning. Skildringen av Sovjet var naiv, beundrande och lögnaktig, konstaterar han.

Mediavänstern bröt ut 1966-68, kulminerade omkring 1980 och försvinner nu sakta ut i kulissen. Flera utmärkta böcker har beskrivit dem, t ex *Mediavänstern* av Gösta Hultén och Jan Samuelsson (1983) samt *Vänstern och tyranniet* av Per Ahlmark (1994). Båda nämnde, om också flyktigt, att farsoten inte bara drabbade media i strikt mening utan även skolan.

Läsaren bör känna till att olika myndigheter granskade böckerna ända fram till år 1991. De granskande myndigheterna hade sitt ursprung i Skolöverstyrelsen, nämligen Statens läromedelsnämnd (1948-74) och Statens institut för läromedel (1974-91). Numera förekommer ingen

---

GUNNAR PALM är världsmarknads-konsult.

sådan central granskning.

Så länge den fanns riktade sig kontrollen i första hand mot "ömtåliga" skolämnen som geografi, historia, samhällskunskap och religionskunskap, såväl i grundskolan som i gymnasiet. Granskarna försökte bedöma om läromedlen var "förenliga med av samhället fastställda krav på objektivitet och allsidighet"; de fick en checklista i sex punkter som hjälp.

Var kontrollapparaten till någon nytta? Nej, knappast. Under sjuttio- och åttiotalen använde grundskolan en rad böcker i nämnda ämnen som gav en absurd bild av världens politik och ekonomi. På snart sagt varje sida mötte eleverna kritik mot Västvärldens demokratier men tolerans mot kommunistdiktaturer. Vi ska undersöka ett ledande exempel.

Natur & Kultur gav år 1971 ut *Geografi 1. Grundbok. Sex arbetsområden för högstadiet*. Boken skrevs av Per Thorstensson, Lars Hildingsson och Lennart Husén, förgranskades av

fyra experter och kontrollerades av Statens läromedelsnämnd. Detta var ett standardverk i geografi under två decennier, om än reviderat flera gånger, och en "cash cow" för Natur & Kultur. Boken bidrog till att forma världsbilden hos generationer av femtonåringar.

Två avsnitt om vardera 40 sidor behandlade USA respektive Sovjetunionen. Vi kan bortse från naturgeografin och istället undersöka kulturgeografin eller, kort sagt, hur svensk skolbyråkrati önskade skildra de båda ländernas ekonomier. Vi gör det via parallella citat från åtta ämnesområden, med beskrivningen av USA först.

Bostadsstandard

USA: "Många amerikaner bor i eget hus. Kvarter med villor i ungefär samma stil växer ut runt stadskärnorna... (men östra Kentucky:) Fönsterlösa ruckel ruttar på dalbottnarna."

Sovjet: "I tätbebyggda industri-

områden, framförallt i den europeiska delen, lever man ungefär som i västeuropeiska industriländer... Fortfarande har dock människorna svårt att få tag på vissa varor, som det finns gott om i USA och Sverige – t ex tvättmaskiner, kylskåp och bilar.”

Boken försökte ge skenet av balanserade omdömen, där positiva och negativa sidor togs fram i båda länderna. Men den förbigick eländet i ryska bostadsområden – omvittnat av dåtida resenärer från Väst och Pravda. Mindre än hälften av stadsinvånarna hade varmvatten omkring år 1970, ungefär var fjärde familj tvangs dela våning med andra etc. En standard som ens avlägset liknar den västeuropeiska har moskvaborna aldrig haft. Exemplet från Kentucky utgör ett extremt exempel.

Livsmedel

USA: ”Från snabbköpets dignande hyllor plockar husmor ner biffar, hamburgare, grönsaker, färdiglagade frysrätter och allt annat TV-reklamen 600 gånger om dagen säger åt hene att köpa... (Kentucky:) Överskottslager av matvaror delas ut och håller svälten borta, men många fall av undernäring rapporteras.”

Sovjet: ”De stora städerna i området får kött och mjölk från närliggande kolchoser... Frukter och grönsaker importeras för att tillfredsställa befolkningens behov av konsumtionsvaror... Dåliga år tvingas Sovjet, världens största

veteproducent, importera vete från USA och Canada.”

Välståndet i Amerika kunde boken inte förneka, så den nöjde sig med att ge reklamen ett tjuvnyp. Även här var Kentuckyfallet extremt och alls inte typiskt.

Rysk matstandard föreföll idyllisk i boken och liknade inte den bild som partiledaren Chrusjtjev målade upp: ”Till och med på ett sjukhus i Moskva reserverat för höga partifunktionärer var maten motbjudande, gnällde han, och Moskva var Sovjetunionens skyltfönster när det gällde livsmedel. Det var långt värre i provinserna. Han träffade personer från de traditionella livsmedelsproducerande regionerna som högljutt och bittert talade om att ägg och kött helt enkelt inte gick att få, och att de var tvungna att ta sig ett par dagar ledigt och bege sig till Moskva med tåg för förmånen att köpa efter specierier.” (P. Johnson: *Modern Times* 1987; Chrusjtjev † 1971). Undermålig matstandard – för lite kött och frukt, för mycket vodka – var en huvudförklaring till att rysk medellivslängd börjat sjunka redan före 1971, enligt FN, vilket torde vara unikt för länder i fred.

Beträffande jordbruket blundade boken inte för näringens svårigheter i Sovjet, men kallade de statliga sovchoser för ”mönsterjordbruk” – precis som den ryska folkhumorn!

Industriell tillväxt

USA: ”USA har tack vare en långt driven teknik, stora naturtillgångar

och ca 15 miljoner industriarbetares insatser blivit världens främsta industriland. Endast Sovjetunionen kan tävla med USA som industrination.”

Sovjet: ”Från att ha varit ett tämligen outvecklat bondeland har Sovjet blivit en industriell stormakt... Denna snabba förvandling av landet förklaras delvis av att staten styr utvecklingen. Staten övertog efter revolutionen alla produktionsmedel.”

USA blev världens främsta industrination, inte främst av de skäl boken angav utan tack vare företagsamhet, vinstmotiv, fri konkurrens på en stor marknad – med andra ord kapitalism. Att industrin frodas i sådant klimat och inte där ”staten styr utvecklingen” visste alla nationalekonomer (utom marxister) långt före 1971.

Sovjet kunde ingalunda tävla med USA, utom inom högprioriterade sektorer som vapenindustrin. I de flesta branscher liknade rysk industri ett skämt. År 1961 hade Chrusjtjev väckt uppseende då han i ett partiprogram lovat att Sovjet skulle gå förbi USA i ekonomisk styrka inom tio år. Många i väst tvivlade och år 1971 visste vi att Sovjet i själva verket, under nämnda årtionde, halkat efter USA, förlorat mark ännu mer jämfört med Västeuropa och allra mest i förhållande till Japan. Därefter skärptes dessa tendenser (vilket bokens författare inte kunde veta men möjligen borde ha insett) så att vart och ett av Västeuropas fem

största länder – Tyskland, Frankrike, Italien, Storbritannien, Spanien – idag är större industrinationer än summan av de stater som ingick i Sovjetunionen.

Forskning

USA: "Ett centrum för atomforskning – staden Oak Ridge – ligger nu i området."

Sovjet: "Vid Moskvaflodens södra strand ligger det berömda Lomonosovuniversitetet med över 20.000 studenter... Nu utvecklar man även konsumtionsindustrin och de industrier som hör framtiden till – elindustrin, den kemiska industrin, atomindustrin och atomforskningen. På dessa industrigrenar satsas en stor del av den imponerande forskning som bedrivs i Sovjet."

Då boken skrevs hade USA tagit ledningen i den enda gren där Sovjet legat först en tid: rymdforskning – USA nådde månen 1969. Det är häpnadsväckande att läsa en geografibok som ägnar 40 sidor åt världens ledande vetenskapsland USA utan att säga något om forskning, annat än anmärkningen om Oak Ridge. Samtidigt gav boken inställsamt beröm åt Sovjets forskningsinsatser. Ändå var det väldiga och växande gapet mellan de båda ländernas forskningsnivå alldeles uppenbar omkring 1970. Detta är lätt att bevisa, t ex med följande kända fakta: kvartsseket innan boken kom ut, det vill säga 1945-70, fick forskare från USA 68 nobelpris i de tre naturvetenskapliga disciplinerna och

” *Beträffande jordbruket blundade boken inte för näringens svårigheter i Sovjet, men kallade de statliga sovchoserna för "mönsterjordbruk" - precis som den ryska folkhumorn!* ”

dito för Sovjet var sju stycken.

Konkurrens

USA: "Storföretag, s k trust, skapas genom att företag inom en näringgren sluter sig samman under gemensam ledning. Långa serier i produktionen och lägre priser konkurrerar ut mindre företag. Man har försökt begränsa trustbildningen genom lagstiftning. Risken för att den fria konkurrensen sätts ur spel är nämligen stor."

Sovjet: "I s k industrikombinat samarbetar ett helt områdes industrier... Forskning, marknadsföring, och produktion samordnas för hela kombinatets räkning... Planen anger hur många nya fabriker, vägar, bostäder och skolor som skall byggas, hur stora löner sovjetmedborgarna skall få och hur mycket varorna får kosta i affärerna."

Trust av det här slaget har inte förekommit i USA sedan sekelskiftet. Tvärtom gör sig konkurrens gällande, dels genom sin egen kraft,

dels genom lagar. Mot den bakgrunden borde författarna ha nämnt att Sovjets planekonomi eliminerade konkurrensen på de flesta områden. Därom stod dock inget.

Handel med tredje världen

USA: "Industrin importerar främst råvaror från u-länderna till låga priser... I många av dessa kontrollerar amerikanska bolag stora delar av industrin. Det kapital som hemförs från Latinamerika överstiger vida det som satsas där på nya industrier... USA har aktivt deltagit i hjälpen till u-länderna, bl a med lån och tekniskt bistånd. u-hjälpen förbinds ofta med villkor."

Sovjet: "Ungefär 10 procent av Sovjets handel faller på U-länderna. För att underlätta handeln med de omkring 50 u-länder Sovjet har handelsförbindelser med, har man tagit bort tullarna på u-landsimporten... Med sovjets hjälp byggs över 600 industriföretag, bl a kraftverk, i ett trettiotal u-länder i Asien, Afrika och Latinamerika."

Priserna på råvaror är varken låga eller höga utan fluktuerande världsmarknadspriser. Boken försökte få Sovjet att framstå som frihandelsvänligt – nonsens! Avsnittet om u-hjälp borde ha redovisat lättillgängliga FN-siffror över dess omfattning under sextioalet: c:a 4 miljarder USD per år från USA och 0.15 miljarder USD per år från Sovjet (kvoten 27:1). Det gamla "utsugningshotet" är alltför barnsligt för att ens kommenteras.

Miljöförstöring

USA: "Näringslivet – en fara för naturen: En skog av skorstenar spyr ut rök och gaser från stålverk och kemiska fabriker. Den tjocka röken förmörkar himlen, solen förmår knappt tränga igenom rökslöjorna. Röken innehåller många giftiga ämnen, t ex svavel men också sot, olja och metallstoft. Föreningarna avsätts på gator och hus i tjocka lager och finns givetvis även i den luft människorna andas. Myndigheterna har genom att stifta lagar mot luftförorening börjat kampen för att ge stadsborna renare luft... Nedsmutsningen av vattendragen är ett allvarligt problem i USA."

Sovjet: "Stören fångas främst vid Kaspiska havet, vars vatten i snabb takt håller på att förgiftas."

År 1971 visste man att industrins giftutsläpp fått långt värre effekter för floder, skogar och folkhälsa i Öst än i Väst, men boken skrev inget om brinnande floder eller exploderande järnvägsstationer i Sovjet. För övrigt hade internationellt miljösamarbete börjat i Västvärlden vid den tiden.

Flygtrafik

USA: "Varje ögonblick under

dagsljus finns 9.000 flygplan i amerikanskt luftrum... O'Hare Airport har den största trafiken i världen. Kennedy Int'l i New York har en närmast olidlig trafikträngsel både i luften och på marken med långa väntetider."

Sovjet: "Flygresor är billiga i Sovjet och sovjetmedborgarna flyger mycket. År 1968 reste mer än 60 miljoner passagerare med det sovjetiska inrikesflyget. Det är hälften så många som flög inom USA, men i gengäld flög den ryske resenären ofta dubbelt så långt."

Boken förlade moderna tidens fördelar till Öst, nackdelar till Väst. Här fanns även ett klart, troligen medvetet sakfel: Samma FN-siffror visade att antalet flygpersonkilometer i USA var tre gånger större än de ryska.

Några av de citerade meningarna ändrades säkert i de senare upplagorna, men boken var densamma. Citaten ger en god bild av författarnas mening om världens ekonomi. Boken blev godkänd av Sveriges skolbyråkrati. Den användes som standardverk i geografi på grundskolans högstadium under c:a 20 år.

Skildringen av Sovjet var naiv, beundrande och lögnaktig. Ingen av planekonomins svagheter kom fram, trots att de var välkända långt före 1971. Dit hörde importbyråkrati, svår miljöförstöring, bristande konkurrens, varubrist, korruption, slöseri med arbetskraft och råvaror samt hinder mot alla slags innovationer som inte kom från Kreml.

Tredje ståndpunkten

Samtidigt drog boken fram rader av verkliga eller inbillade problem hos den amerikanska marknadsökonomien. Ingenstans stod att USA utgjorde världsekonomin motor under decennierna efter kriget, både ekonomiskt, tekniskt och handelspolitiskt.

Från 50-talet spred sig "tredje ståndpunkten" i Sverige, dvs åsikten att supermakterna hade samma skuld till världens elände. Den präglade somliga skolböcker, trots växande kunskap om Sovjets politiska tyranni och ekonomiska fiasko. Men den här boken var inget exempel på sådana tankegångar, ånej, den tog parti för kommunismen.